

ВИКОРИСТАННЯ ПОЗИТИВНОГО ПОЛЬСЬКОГО ДОСВІДУ МОДЕРНІЗАЦІЇ ВИЩОЇ ХОРЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Статтю присвячено висвітленню перспектив використання інноваційного досвіду модернізації вищої хореографічної освіти в Польщі в українських реаліях. Окреслено новітні стратегії розвитку, з'ясовано сутнісні характеристики та визначено напрями модернізації вищої хореографічної освіти в Польщі. Виявлено витоки та висвітлено процес розбудови хореографічного наукового простору в Польщі. Схарактеризовано нормативно-правовий, структурний та змістовий аспекти модернізації. Висвітлено стан підготовки фахівців-хореографів у вітчизняних вишах. Визначено перспективи використання позитивного польського досвіду в аспекті досліджуваної проблеми в Україні.

Ключові слова: *вища хореографічна освіта, модернізація, напрями та витоки хореографічної освіти, розбудова наукового простору, позитивний польський досвід.*

Постановка проблеми. Повноцінний політичний, економічний, духовний розвиток будь-якого суспільства залежить, насамперед, від активної діяльності кожної людини, можливостей реалізації її інтелектуальних та фізичних здібностей, її духовного потенціалу. Проблема хореографічної освіти зумовлюється необхідністю формування творчої особистості, створення умов для її розвитку, самоствердження та самореалізації.

Особливої актуальності набувають питання вдосконалення вищої хореографічної освіти, вирішення яких можливо за умови активної діяльності професійних навчальних закладів. Саме тому останніми роками відбуваються модернізаційні процеси в хореографічній освітній галузі Польщі, а входження України до європейського освітнього простору зумовлює необхідність вивчення зарубіжного педагогічного досвіду і впровадження прогресивних ідей європейських науковців у практику вітчизняних навчальних закладів.

Аналіз актуальних досліджень. Проблема виховання дітей та молоді на національних традиціях і досягненнях українського народного мистецтва завжди була актуальною у вітчизняній педагогічній науці. Однак, дослідження хореографічної підготовки в Україні здійснюються переважно в галузі мистецтвознавства. У цьому зв'язку назвемо праці таких відомих теоретиків і практиків хореографічного мистецтва, як Д. Бернадська, Ю. Гончаренко, О. Жиров, С. Легка, П. Фриз, Д. Шариков, В. Шкоріненко

та ін. У межах педагогічної науки проблеми підготовки вчителів хореографії та керівників дитячих хореографічних об'єднань стали предметом дисертаційних досліджень таких науковців, як Л. Андрошук, О. Бурля, С. Забрєдовський, О. Мартиненко, Ю. Ростовська, Т. Сердюк та ін.

У науковому просторі Республіки Польща хореографічна освіта найчастіше розглядається науковцями як процес, що активно впливає на формування моральних якостей людини через планомірну передачу вихованцям історично-культурного досвіду зразками мистецтва. Дослідники вивчають естетичні та мистецтвознавчі аспекти хореографічної освіти (Е. Козак, К. Павловський), історію її розвитку (Я. Лосакєвіч, К. Урбанський), умови формування виконавської техніки (Є. Бендер, О. Дзюрош, Д. Радванська) тощо.

Метою дослідження є висвітлення можливості використання прогресивного польського досвіду модернізації вищої хореографічної освіти в аспекті досліджуваної проблеми в Україні.

Виклад основного матеріалу. Шлях європейської та світової інтеграції спричиняє необхідність посилення змін в освітньому просторі. Ідея підвищення статусу мистецької освіти (у тому разі хореографічної) перебуває у фокусі уваги Міжнародної асоціації експертів та практиків із питань зв'язків освіти й мистецтва, створеної при ЮНЕСКО. Саме тому останніми роками відбуваються інноваційні процеси у вищій хореографічній освітній галузі Польщі, які здійснюються за такими стратегіями: збереження національних танцювальних традицій, розповсюдження сучасної хореографії, розвиток хореографії в контексті мистецької освіти.

Новітні стратегії розвитку вищої хореографічної освіти в Польщі сприяють її розповсюдженню у всіх сферах культурного життя країни. Стратегія збереження національних танцювальних традицій реалізується за чотирма напрямками:

- 1) збір лексики народної хореографії та особливостей національного костюму і пов'язаних з ними звичаїв та обрядів, що збереглися в різних регіонах країни;
- 2) опублікування зібраних матеріалів у наукових працях;
- 3) обробка професійними танцювальними колективами різних народних танців;
- 4) застосування типових зразків фольклору в навчальних закладах.

Стратегія розповсюдження сучасної хореографії здійснюється на всіх рівнях освіти, а особливо – на вищому, і є спрямованою на розвиток сучасного танцю, зокрема: модерну, джазу, контемпорарі, хіп-хопу, спортивного бального танцю тощо. Стратегія розвитку хореографії в контексті мистецької освіти та арт-терапії найактивніше реалізується в загальноосвітній сфері та у сфері культури.

Так, у квітні 2008 року Варшавська Рада затвердила Програму мистецької освіти і водночас ухвалила проект «Програма розвитку культури у Варшаві в 2009-2020 роках» [14]. Головним принципом проекту стала побудова інтегрованої системи співробітництва культурних установ,

позаурядових організацій, представництв позашкільної освіти, вищих навчальних закладів та шкіл з метою створення і реалізації програми культурної освіти (зокрема хореографічної) дітей, молоді й дорослих. У вересні 2009 року Міністерство Національної Освіти впровадило програмну реформу до шкіл і освітніх закладів, у яких значущу роль в навчанні та вихованні дітей і молоді виконує культурна освіта у формі артистичних та позакласних занять, з метою засвоєння інформації про культуру й мистецтво.

Результати термінологічного аналізу базових понять наукових розвідок вітчизняних і зарубіжних дослідників та словникової літератури дозволили упорядкувати термінологічний апарат дослідження. Конкретизовано поняття «хореографічна освіта», дефініційованого як галузь мистецької освіти, що реалізується в системі дошкільних, шкільних, позашкільних, спеціальних середніх, вищих навчальних закладів та післядипломних студій з метою гармонійного розвитку особистості й формування широкого спектру її фахових компетенцій у сфері хореографії. Виокремлено професійну складову хореографічної освіти в Польщі, що здійснюється у 2-х типах навчальних закладів – державних і приватних. У Польщі зазвичай використовується термін *edukacja taneczna*, який ми перекладаємо традиційно для українського культурного простору як «хореографічна освіта».

Термінологічний аналіз наукових джерел дозволив нам поглибити й уточнити поняття «хореографічна підготовка», схарактеризоване як організований процес передачі теоретичних знань, формування практичних умінь і навичок, необхідних для успішної діяльності у сфері хореографії, та засвоєння сукупності цінностей і норм, що спрямований на підвищення рівня танцювальної культури особистості та її фахової компетентності.

Результати термінологічного аналізу дозволили виокремити сутнісні характеристики й визначити модернізацію вищої хореографічної освіти як інноваційний процес перетворення, що полягає: в оновленні нормативно-правового забезпечення якості вищої хореографічної освіти та її інтеграції до європейського і світового освітнього співтовариства, в удосконаленні структури згідно потреб суспільства і держави у кваліфікованих фахівцях, у переорієнтації мети та змісту вищої хореографічної освіти на гармонійний розвиток особистості й формування її фахових компетенцій.

На основі виокремлення сутнісних характеристик модернізації й уточнення змістового навантаження цього поняття, визначено напрями модернізації вищої хореографічної освіти в Польщі, зокрема: розробка нормативно-правової бази, що включає законодавчі акти, стандарти хореографічної освіти, навчальну та наукову документацію тощо; оновлення структури (оптимізація переліку спеціальностей згідно з потребами ринку праці, переатестація вищів, перехід на багаторівневу вищу хореографічну освіту – молодший спеціаліст, бакалавр, магістр, доктор) та змісту (впровадження новаторських програм, уведення до навчальних планів предметів з інтеркультурним і терапевтичним змістом, проведення міжнародних майстер-класів з використанням мультимедійних технологій)

професійної хореографічної освіти; розбудова наукового простору хореографічної освіти.

Інноваційний розвиток вищої хореографічної освіти в Республіці Польща спирається на історичний досвід розбудови галузі. Застосування ретроспективного методу дозволило визначити витoki сучасної хореографічної освіти в Польщі, серед яких: створення мережі спеціальних хореографічних навчальних закладів, до яких належать балетні школи у Варшаві, Битомі, Познані, Лодзі та Державне хореографічне училище в Гданську; поява на початку ХХ століття танцювальних осередків, зокрема ансамблів народного танцю, палаців, будинків і центрів культури, діяльність яких зосереджувалася на вихованні через мистецтво; інституалізація вищої хореографічної освіти, яка розпочалася зі створення спеціалізації «Танець» на базі професійних студіумів у Глівіцах (1983 р.) та Вроцлаві (1985 р.).

Інноваційні перетворення вищої хореографічної освіти в Польщі базуються на серйозних наукових дослідженнях. Так, на розбудову наукового простору вищої хореографічної освіти значно вплинуло створення Інституту музики й танцю, діяльність якого спрямована на поліпшення якості освіти та фінансову підтримку культурних установ, проведення I Конгресу танцю та I Міжнародної хореографічної конференції з метою вироблення стратегії подальшого розвитку галузі. Систематизація проблематики доповідей, виголошених на наукових форумах, дозволила виділити такі тематичні групи: державна політика у сфері хореографічного мистецтва; професійний розвиток танцівників, його етапи, загрози та бар'єри; інфраструктура хореографічної освіти, її сучасний стан і стратегічне планування розвитку; вищі навчальні заклади та їх роль у підготовці педагогів-хореографів; професійна хореографічна освіта за кордоном; розвиток сучасного танцю в Польщі; народно-сценічний та фольклорний танець [11].

Порівняльно-зіставний аналіз низки звітів з різних регіональних центрів Польщі (Лодзь, Краков, Білосток, Каліш, Кельце, Люблін, Познань, Варшава, Вроцлав) дозволив висвітлити стан професійної хореографічної освіти та інфраструктури хореографічної галузі кожного регіону. Стає очевидним, що інноваційний розвиток вищої хореографічної освіти позитивно впливає на діяльність державних та приватних театрів балету, центрів культури, шкіл та університетів.

Інноваційний розвиток вищої хореографічної освіти в Республіці Польща, її модернізація забезпечуються постійним удосконаленням нормативно-правової бази. Можемо стверджувати, що модернізація хореографічної освіти регламентується відповідними документами трьох рівнів: наднаціонального, що покликані сприяти формуванню спільної європейської освітньої політики (Європейська конвенція «Про еквівалентність дипломів, які надають допуск до університетів», «Про академічне визнання університетських кваліфікацій», Лісабонська Конвенція, Європейська культурна конвенція тощо), національного (Закон «Про систему освіти», Закон «Про вищу освіту», Розпорядження міністра культури і національної спадщини «У справі типів державних і приватних

мистецьких шкіл», «У справі загальних планів навчання в публічних школах і мистецьких закладах», «У справі переліку напрямів, пов'язаних з мистецькими дисциплінами», Розпорядження міністра науки і вищої освіти «У справі сфери знань, галузі науки та мистецтва, а також наукові та мистецькі дисципліни») та інституційного (статути вишів, розпорядження ректорів, рішення вчених рад тощо).

Здійснено аналіз Закону Республіки Польща «Про вищу освіту» (1990), який засвідчив наявність у ньому низки положень, що дали поштовх до початку модернізації хореографічної освіти. Зокрема, навчальним закладам, у тому разі мистецьким, надавалося право самостійно укладати міжнародні угоди, здійснювати навчання за різними напрямами тощо [17]. Структурні зміни в системі вищої хореографічної освіти Республіки Польща були зумовлені положеннями Закону «Про вищу освіту» 2005 р. щодо статусу вишів та їх повної автономії [19]. Встановлено, що в новій редакції Закону від 2011 р. було розширено загальні положення, уточнено завдання закладів вищої освіти, конкретизовано права та обов'язки студентів тощо [18].

За результатами порівняльно-зіставного аналізу з'ясовано, що подальший перебіг модернізації хореографічної освіти був пов'язаний із прийняттям низки законодавчих актів. Встановлено, що типи державних і приватних мистецьких шкіл (балетні школи та школи танцю) визначаються у розпорядженні міністра культури і національної спадщини. У розпорядженні «У справі програмових підстав навчання у сфері мистецької освіти в державних школах мистецтв» наголошується, що навчання у балетних школах обіймає три етапи (I–III класи, IV–VI класи, VII–IX класи) та визначається тематичний зміст професійних дисциплін (класичний, народний, характерний, історичний, сучасний танці та ін.) [16]. Показано, що Розпорядженням «У справі загальних планів навчання в державних школах і мистецьких закладах» встановлюється щотижнева кількість навчальних годин у балетних школах та школах танцю [15].

Інновації у вищій хореографічній освіті забезпечують розвиток аматорської хореографічної освіти. Установлено, що нині аматорська хореографічна освіта дітей та молоді в Республіці Польща здійснюється в низці навчальних закладів, зокрема, дошкільних, позашкільних та культурно-освітніх осередках.

Варто зазначити, що професійна хореографічна освіта в Республіці Польща здійснюється в системі середніх спеціальних (Загальноосвітня балетна школа імені Романа Турчиновича у Варшаві, Загальноосвітня балетна школа імені Людомира Ружицького в Битомі, Загальноосвітня балетна школа в Гданську, Загальноосвітня балетна школа імені Ольги Славської-Ліпчинської в Познані, Загальноосвітня балетна школа імені Фелікса Парнелла в Лодзі, Капітольська балетна школа у Вроцлаві) та вищих навчальних закладах (Державний професійний вокально-балетний студіум, Державний професійний студіум навчання аніматорів культури, Державний професійний студіум навчання аніматорів культури і бібліотекарів, Державна вища театральна школа імені Людвіга Сольського, Вища школа справності

імені Станіслава Сташиця, Вища школа мистецтв і суспільних наук, Вища школа суспільних наук, Академія гуманістично-економічна, Музична академія імені Гражини і Кейстута Бацевичів, UMFC). Структурно-функціональний аналіз статутів п'ятнадцяти вишів, у яких здійснюється хореографічна освіта в Республіці Польща, засвідчив, що основними структурними одиницями навчальних закладів є відділи, які надають освіту першого (бакалавр), другого (магістр) і третього (доктор) ступенів.

Аналіз сайтів польських вишів та систематизація матеріалів емпіричного дослідження, здійсненого під час перебування в Польщі, дозволили конкретизувати структуру вищої хореографічної освіти за такими показниками: типи вищих навчальних закладів, структурні підрозділи, міністерства, напрям підготовки та спеціальності, форма власності (див. табл. 1.1). З'ясовано, що навчальні заклади підпорядковуються двом міністерствам (Міністерство науки і вищої освіти, Міністерство культури і національного спадку) та діють на основі державної і приватної форми власності.

Таблиця 1.1

Структура вищої хореографічної освіти в Польщі

<i>Типи вишів</i>	<i>Назва навчальних закладів</i>	<i>Структурні підрозділи</i>	<i>Міністерство (форма власності)</i>	<i>Напрямок та спеціальності</i>
УНІВЕРСИТЕТ	Музичний університет імені Фредерика Шопена, Варшава	Відділ хорового диригування, музичної освіти, костюмної музики, ритміки і танцю	Міністерство культури і національного спадку (державний)	Танець Балетна педагогіка, Хореографія і теорія танцю
	Гуманістично-економічна академія, Лодзь	Артистичний відділ	Міністерство науки і вищої освіти (приватний)	Танець Хореограф, Педагогіка танцю, Танцівник, Артист музичного театру, Реабілітація танцівників і хореотерапія, Сучасний танець
АКАДЕМІЇ	Музична академія імені Гражини і Кейстута Бацевичів, Лодзь	Вокально-акторський відділ Кафедра «мюзиклу і хореографії»	Міністерство культури і національного спадку (державний)	Мюзиклу і хореографії Хореографія

ВИЩІ ШКОЛИ	Вища школа мистецтв і суспільних наук, Познань	Відділ танцю	Міністерство науки і вищої освіти (приватний)	Танець
	Вища школа справності імені Станіслава Сташиця, Кельце	Відділ гуманістичних наук	Міністерство науки і вищої освіти (приватний)	Танець
	Вища школа суспільних наук, Люблін	Відділ танцю	Міністерство науки і вищої освіти (приватний)	Танець Танцівник, Хореотерапія
	Державна вища театральна школа імені Людвіга Сольського, Краків	Відділ театру танцю в Битомі	Міністерство культури і національного спадку (державний)	Акторство Актор театру танцю
ПРОФЕСІЙНІ СТУДІУМИ	Державний професійний вокально-балетний студіум, Глівіце	Відділ вокально-балетовий	Міністерство культури і національного спадку (державний)	Актор музичних сцен Артист
	Державний професійний студіум навчання аніматорів культури, Каліш	Відділ аніматорів культури	Міністерство культури і національного спадку (державний)	Танець Сучасний танець
	Державний професійний студіум навчання аніматорів культури і бібліотекарів, Вроцлав	Відділ аніматорів культури	Міністерство культури і національного спадку (державний)	Танець

За характерними ознаками хореографічної підготовки (типи навчальних закладів, у яких вона відбувається, та наявність новітніх спеціальностей) виділяємо шість основних її моделей: *класична*, яка найчастіше охоплює всі форми і шаблі хореографічного навчання та виховання від позашкільних закладів до вищих закладів освіти, де навчаються майбутні вчителі танцю (балетні школи у Варшаві, Битомі,

Гданську, Познані, Лодзі та Вроцлаві; студіями у Вроцлаві, Каліші, Глівіці; вищі школи у Кельцях і Познані; 2 академії у Лодзі); *театрально-танцювальна*, коли хореографічна освіта є частиною загальної фахової підготовки до сценічної діяльності акторів, режисерів, декораторів і технічного апарату (Державна вища театральна школа у Кракові з відділом театру танцю в Битомі); *хореотерапевтична*, для якої характерне використання танцю, пластики і ритміки з лікувальною і профілактичною метою (Варшавський інститут психотерапії танцю та руху, вища школа у Любліні, Гуманістично-економічна академія у Лодзі); *танцювально-модернова*, яка відмовившись від обмежень школи класичного танцю щодо позицій та поз, стала універсальним засобом для імпровізацій та пошуку нових рухів (Державний професійний студіум навчання аніматорів культури у Каліші та Гуманістично-економічна академія в Лодзі); *танцювально-спортивна*, коли вища хореографічна освіта є частиною фізичного виховання та спорту (академії фізичного виховання у Варшаві, Познані, Кракові, Вроцлаві, Катовіцах, Гданську); *народно-ансамблева*, яка реалізується в університетах, що мають відомі ансамблі народного танцю (Економічний університет у Катовіцах, Університет Марії Кюрі-Склодовської, Варшавський, Гданський, Лодзький, Шльонський, Вармінсько-Мазурський та Ягеллонський університети). Установлено, що в Польщі функціонує й мішаний тип хореографічної підготовки з тенденцію поступового наближення до однієї з моделей – найчастіше до класичної. Така підготовка здійснюється у Гуманістично-економічній академії в Лодзі (класична, хореотерапевтична, театральна-танцювальна та танцювально-модернова моделі), Вищій школі суспільних наук у Любліні (класична та хореотерапевтична моделі) тощо.

Інноваційні процеси у сфері вищої хореографічної освіти в Польщі характеризуються відкриттям навчальними закладами, на основі визначених міністерством напрямів, новітніх спеціальностей (актор театру танцю, хореотерапія, балетна педагогіка, педагогіка танцю, артист музичного театру тощо), що свідчить про певну свободу у їх визначенні згідно Закону «Про вищу освіту» та бажання адміністрації вишів Польщі привести освітню пропозицію у відповідності до вимог ринку праці. Встановлено, що приватні вищі навчальні заклади Польщі дозволяють собі називати спеціальності аналогічно кваліфікаціям які отримують. У порівнянні з Україною, перелік напрямів і спеціальностей, за якими відбувається підготовка фахівців у вишах, санкціонується на національному рівні й не піддається змінам і видозмінюванням на інституційному рівні.

Визначено, що однією із стратегій залучення іноземних студентів до навчання в польських мистецьких навчальних закладах є інтернаціоналізація змісту підготовки, зокрема включення до навчальних планів предметів, що містять інтеркультурний і терапевтичний компонент, запровадження англійських курсів, проведення міжнародних майстер-класів. У змісті інтеркультурної підготовки майбутнього хореографа в Польщі важливе місце посідає комплекс предметів, що дозволяє опанувати техніку виконання і

методику викладання танців різних країн. Основними серед профільних дисциплін є: теорія та методика викладання польського національного танцю, бального танцю, історико-побутового танцю, характерного танцю та народно-сценічного танцю.

Інтеркультурність вищої хореографічної освіти, як складова міжнародного управління, посилюється тим, що студенти опановують танці інших народів у межах курсів, які проводяться хореографами, запрошеними з різних країн. Чимало є також теоретичних предметів, що виховують у студентів толерантність і дають можливість познайомитися з національними особливостями та здобутками світових культур: антропологія танцю, історія танцю та балету, композиція танцю, психологія танцю, педагогіка танцю, естетика танцю тощо.

Наголосимо, що у загальному вигляді зміст вищої хореографічної освіти в навчальних закладах Польщі подібний. З'ясовано, що такі дисципліни як принципи композиції танцю, класичний, польський і сучасний танці є однаковими для всіх ВНЗ але до стандартного переліку хореографічних дисциплін кожен виш вносить також індивідуальні пропозиції, зокрема: Музичний університет імені Фредерика Шопена вводить у навчальний план «Психологію танцю» та «Педагогіку танцю»; «Філософія танцю», «Польський танцювальний фольклор» та «Гігієна роботи актора-танцівника» викладаються в Державній вищій театральній школі імені Людвіга Сольського у Кракові; Гуманістично-економічна академія в Лодзі розглядає курси «Постановка і режисура», «Принципи гриму», «Танцювальні проекти»; курс «Анатомія і фізіологія руху» передбачений навчальним планом Музичної академії імені Карла Шимановського; «Етнічні танці», «Основи костюмології», «Психотерапія танцем і рухом» вивчаються студентами Люблінської Вищої школи суспільних наук; дисципліни «Йога» та «Біомеханіка» вивчаються на відділі танцю у Вищій школі мистецтв і суспільних наук.

Результати аналізу інноваційних змін у структурі та змісті вищої хореографічної освіти дають підстави стверджувати, що вони зумовлені економічними та соціальними факторами. Реагуючи на запити ринку праці, польські вищі хореографічні навчальні заклади прилаштовуються до нових умов шляхом створення додаткових структурних підрозділів, упровадження інноваційних спеціальностей і спеціалізацій, кардинального оновлення програм підготовки за традиційними напрямками.

У порівняльно-зіставному плані зазначимо, що професійну хореографічну освіту в Україні можна здобути в середніх (Київське державне вище хореографічне училище, училища культури, училища культури і мистецтв) та вищих (коледжі, академії, інститути, педагогічні та класичні університети) навчальних закладах. Вагомим здобутком модернізації вищої хореографічної освіти в Україні стала поява її хореографічно-педагогічної моделі. Встановлено, що хоча у процесі модернізації структури університетської освіти деякі педагогічні університети стають класичними,

проте спеціальність «хореографія*», де символ «*» – означає наявність педагогічної кваліфікації, залишається.

Серед важливих умов модернізації вищої школи в Україні підготовка педагогічних кадрів займає одне з головних місць. З'ясовано, що хореографічна освіта в педагогічних університетах України здійснюється в таких структурних підрозділах: інститути (психолого-педагогічної освіти та мистецтв; соціально-педагогічної та художньої освіти; інститут мистецтв); факультети (художній; художньо-педагогічний; психолого-педагогічний; музично-хореографічної освіти; мистецтв та дошкільної освіти; фізичного виховання і факультет мистецтв); кафедри (художньої педагогіки та хореографії; художніх дисциплін та методики їх навчання; хореографії та художньої культури; теорії та методики музичної освіти і хореографії; музичного мистецтва та хореографії; гімнастики, хореографії і плавання; хореографічних дисциплін та кафедра хореографії). Спостерігаються позитивні якісні зміни у професорсько-викладацькому складі, розпочинаються захисти дисертацій у сфері підготовки вчителів хореографії, інтенсивно розвивається науковий простір вітчизняної хореографічної освіти.

У ході порівняльно-зіставного аналізу навчальних планів з хореографічної підготовки фахівців у Республіці Польща та Україні з'ясовано, що їх модернізація в польських вишах у першу чергу полягає в розподілі змісту на три основні (професійний, психолого-педагогічний і методичний) та два факультативні (підготовка до вивчення додаткового предмета й підготовка у сфері спеціальної педагогіки) модулі. У той же час в Україні подібні процеси розпочалися тільки після введення в дію нового Закону «Про вищу освіту».

Отже, дослідження інноваційного потенціалу вищої хореографічної освіти в Республіці Польща дозволило визначити її законодавчо унормовану структуру та зміст, які постійно підлягають змінам у новеляціях до нормативно-правових документів. Модернізація мережі осередків хореографічної освіти та їх типів тісно пов'язана з появою новітніх моделей хореографічної підготовки та оновленням навчальних планів.

Інновації у сфері хореографічної освіти у вищій школі України слід орієнтувати на успішне планування, організацію та вирішення нагальних проблем хореографічної підготовки студентів. Таким чином, здійснено порівняння перспектив модернізації вищої хореографічної освіти в Республіці Польща та Україні за подібними показниками, а саме: відкриття нових навчальних закладів, виникнення післядипломної хореографічної освіти, поява новітніх напрямів і спеціальностей, розвиток хореографічно-педагогічної моделі, хореографічна підготовка в навчальних закладах фізичного виховання. Отримані дані, систематизовані в таблиці 1.2, свідчать про те, що вища хореографічна освіта в цих країнах суттєво різниться.

Таблиця 1.2

**Перспективи модернізації вищої хореографічної освіти
в Польщі та Україні**

<i>Показники</i>	<i>Польща</i>	<i>Україна</i>
Відкриття нових навчальних закладів	<i>професійні:</i> професійних студіумів, вищих шкіл мистецтв, хореографічної спеціальності у Вищій театральній школі, Музичній академії, Гуманістично-економічній академії та Музичному університеті.	<i>професійні:</i> вищих училищ культури і мистецтв, коледжів культури і мистецтв, хореографічних спеціальностей в академіях, університетах класичних, педагогічних та гуманітарному.
Виникнення післядипломної хореографічної освіти	Вища школа суспільних наук в Любліні	–
Поява новітніх напрямів і спеціальностей	<i>Спеціальності:</i> актор театру танцю (вища театральна школа імені Людвіга Сольського), хореотерапія (Вища школа суспільних наук), балетна педагогіка (Музичний університет імені Фредерика Шопена).	<i>Спеціальності:</i> режисура класичного балету (Київський національний університет театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого), учитель фізичної культури та хореографії (Львівський державний університет фізичної культури), балетмейстер-педагог ансамблю сучасного танцю (Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв).
Розвиток хореографічно-педагогічної моделі	–	У педагогічних (державні – Кіровоград, Суми, Бердянськ, Мелітополь, Умань; національні – Чернігів, Київ, Одеса, Харків та Полтава) та класичних університетах (Луганськ, Ніжин, Кривий Ріг).
Хореографічна підготовка в навчальних закладах фізичного виховання	Академії фізичного виховання – Варшава, Познань, Краків, Вроцлав, Катовіце, Гданськ.	Національний університет фізичного виховання і спорту України (Київ), Державний університет фізичної культури (Львів), Державний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка (Чернігів), Державна академія фізичної культури (Харків), Державний інститут фізичної культури і спорту (Дніпропетровськ).

Результати порівняльно-зіставного аналізу перспектив модернізації вищої хореографічної освіти в Республіці Польща та Україні засвідчили, що у цілому професійна хореографічна освіта в Польщі та Україні здійснюється в закладах подібного типу, а саме: училищах культури і мистецтв, студіумах, вищих школах, музичних академіях та університетах, театральних академіях

та ін. Нині існує понад 630 артистичних шкіл і вісімнадцять вишів, в яких мистецьку освіту отримує приблизно 81 тис. учнів і понад 14 тис. студентів [13].

Мистецька, зокрема хореографічна, освіта в Польщі має низку проблем. Назвемо деякі з них:

1. Недоліки навчальних програм і нестача кваліфікованих педагогів.
2. Необхідність постійної модернізації навчальних планів з метою їх адаптації до реалій ринку праці.
3. Прогалини у фінансуванні обладнання, інструментів, бази, інвестицій та недостатня кількість коштів для відкриття нових напрямків мистецької освіти.

До найважливіших перспектив розвитку та рекомендацій, пов'язаних зі сферою мистецької освіти в Польщі, відносяться такі:

1. Розроблення стратегій розвитку мистецької освіти в Польщі.
2. Обов'язкове введення до шкільної навчальної програми уроків хореографії.
3. Верифікація стандартів навчання у вищих навчальних закладах мистецького профілю.
4. Аналіз і доповнення навчальних програм в школах і мистецьких вишах.
5. Збільшення фінансування мистецької освіти в Польщі.
6. Підвищення професійного рівня педагогів.
7. Створення цілісної системи міністерських стипендій для особливо здібних учнів та студентів.

Здійснене дослідження модернізації вищої хореографічної освіти в Польщі дозволило нам виокремити її основні характерні риси. Реформування потребують такі основні напрямки освітньої політики: оновлення нормативно-правової бази системи освіти, покращання її структури, модернізація змісту, посилення кадрового потенціалу, фінансування та матеріально-технічне забезпечення, підтримка наукової та інноваційної діяльності, розробка державних програм, забезпечення національного виховання, міжнародне співробітництво, модернізація системи управління, інформатизація освіти, національний моніторинг тощо.

Використання польського досвіду в Україні передбачає врахування соціально-економічних і суспільно-політичних факторів, які визначають розвиток усіх соціальних систем держави, в тому числі хореографічної освіти. Вхідження країни до ЄС надає можливості навчальним закладам одержати від європейських фондів кошти на розвиток соціальної інфраструктури, матеріально-технічної бази, покращення науково-методичного забезпечення.

Приєднання України до Болонського процесу слугує потужним поштовхом до позитивних змін у таких сферах вищої освіти, як мобільність викладачів та студентів, автономія університетів, структурні трансформації вищої освіти за погодженою системою критеріїв тощо. Наступні політичні та соціально-економічні зміни в суспільстві, вхідження держави до

європейського освітнього простору неможливі без модернізації системи освіти.

Болонський процес в Україні офіційно розпочався 19 травня 2005 року із підписанням декларації на Бергенській конференції, яка підкреслює необхідність європейського співробітництва з метою забезпечення якості вищої освіти, підвищення якості підготовки спеціалістів, мобільності, сполучності систем кваліфікацій, посилення конкурентоспроможності Європейської системи освіти. У 2006 році з ініціативи Міністерства освіти та науки України відбулася Міжгалузева нарада з питань розвитку науки у вищих навчальних закладах. Метою цієї наради стало формулювання та прийом рішення щодо розвитку наукової галузі у вишах, переходу на новітній рівень системи вищої освіти за умов виконання завдань Болонського процесу [1].

3 травня 2005 року в системі вищої освіти України впроваджено помітні кроки з виконання положень Болонського процесу. Набув чинності «План дій щодо забезпечення якості вищої освіти України та її інтеграції в європейське і світове освітнє співтовариство на період до 2010 року», який став потужним поштовхом до розвитку модернізації вищої освіти, в тому числі хореографічної [2].

План дій передбачає виконання відповідних завдань у системі вищої освіти України, що сприятиме досягненню головної мети – підготовки висококваліфікованих спеціалістів, які зможуть конкурувати на національному, європейському та світовому ринках праці, а саме:

- модернізація вищої освіти, системи та структури кваліфікацій;
- міжнародного визнання документів про вищу освіту;
- покращання змісту вищої освіти та організації процесу навчання;
- збільшення ефективності та якості вищої освіти;
- зміцнення позицій ВНЗ України на європейському та світовому

ринку освітніх послуг [2].

Результати аналізу нормативно-правових документів щодо розвитку вищої освіти України, зокрема Наказу МОН № 612 від 13.07.2007 року «Про затвердження Плану дій щодо забезпечення якості вищої освіти України та її інтеграції в європейське і світове освітнє співтовариство на період до 2010 року» [4] та Наказу МОН № 943 від 16.10.2009 року «Про запровадження у вищих навчальних закладах Європейської кредитно-трансферної системи» [5], свідчить про те, що державна освітня політика України спрямована на активну інтеграцію до ЄПВО, провідним аспектом якої є її модернізація.

На етапі входження української освіти до європейського освітнього простору важливим є формування власного стратегічного шляху розвитку на майбутнє. Так, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, в якому здійснюється підготовка спеціалістів хореографічного профілю, оприлюднив на офіційному сайті «Програму розвитку міжнародного співробітництва МДПУ» та схарактеризував такі

стратегічні напрями розвитку науково-дослідної роботи університету, зокрема:

- покращення показників системи підготовки майстрів вищої кваліфікації;
- зростання розмірів фінансування науково-дослідної роботи науковців університету за рахунок видатків державного бюджету;
- зростання розмірів фінансування науково-дослідної роботи за рахунок госпрозрахункових договорів, грантів, платформ фінансової допомоги;
- активізація презентативності наслідків наукових досліджень;
- активізація студентських науково-дослідних досягнень;
- активізація видавничої сфери університету [3].

На офіційному веб-ресурсі Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини оприлюднено «Концепцію розвитку міжнародної діяльності на 2008 – 2015 рр.», в якій визначено напрями розвитку освіти і науки у виші [9]. На сайті Бердянського державного педагогічного університету оприлюднено «Концепцію виховної роботи БДПУ». На веб-порталі Харківського національного педагогічного університету імені Григорія Сковороди оприлюднено повідомлення про те, що концепція розвитку вишу перебуває на стадії обговорення [10].

Систематизація стратегічних планів розвитку окремих вишів дозволяє стверджувати, що основними завданнями ВНЗ, у яких здійснюється хореографічна підготовка, визначено: освіта студентів з метою поповнення знань та умінь; здійснення наукових досліджень, а також надання дослідницьких послуг; навчання та просування наукових кадрів; надання післядипломної освіти; створення умов для розвитку мистецтва та фізичної культури студентів; організація зустрічей, семінарів і конференцій; діяльність на користь місцевих та регіональних громад; створення для осіб з особливими потребами умов для повної участі у освітньому процесі та наукових дослідженнях.

Аналіз сайтів вишів Польщі, які готують фахівців з хореографії, засвідчив, що вони вдало реалізують більшість завдань. Так, Вища школа суспільних наук у Любліні була першим польським вишем, що отримала повноваження для створення в галузі «танець» післядипломної освіти, яку здійснюють теоретики, танцівники, хореографи, представники наукових осередків, шкіл танцю та театрів [20]. Державна вища театральна школа імені Людвіга Сольського в Кракові здійснює перебудову і ремонт частини будівлі, що належить до краківського вишу, з метою поліпшення умов навчання на відділі театру танцю в Битомі [12].

Одним із пріоритетних засобів модернізації в Польщі є впровадження мультимедійних технологій у систему вищої хореографічної освіти. Максимальне використання ресурсів персонального комп'ютера та електронного обладнання дозволяє значно розширити навчальний потенціал фахових дисциплін у галузі танцювальної підготовки фахівців, а також відкриває нові горизонти в його майбутній професійній діяльності. Одним із найскладніших завдань у цій сфері стає підбір музичного супроводу до

хореографічних композицій, майдансів, гала-концертів тощо. Подібна проблема в Польщі вирішується шляхом опанування майбутнім викладачем хореографії режисерських навичок та елементарних музичних комп'ютерних технологій.

Таким чином, серед перспектив розвитку вищої хореографічної освіти в Польщі, можемо назвати: створення умов в галузі вищої хореографічної освіти для співробітництва з іншими країнами Європи; активізування комплексних й компаративних наукових досліджень з проблем вищої хореографічної освіти; запровадження новітніх напрямів і спеціалізацій у вишах; збільшення питомої ваги сучасного танцю у змісті підготовки танцівників і балетмейстерів; модернізування навчального процесу мультимедійними засобами тощо.

У «Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012 – 2021 роки» [6], затвердженій Всеукраїнським з'їздом працівників освіти у 2011 р., йдеться про необхідність прийняття закону «Про систему професійних кваліфікацій», про термінову потребу в затвердженні переліку професій педагогічних і науково-педагогічних робітників. Водночас у Польщі подібні завдання виконані практично в повному обсязі.

Щоби розв'язати суперечність між економічними потребами держави, запитами суспільства й реальним станом вищої хореографічної освіти, потрібно докласти зусиль для створення новітньої модернізованої системи та поглиблення співпраці центральних та місцевих органів влади у вирішенні проблем діяльності й розвитку вищої хореографічної освіти. Серед причин виникнення зазначених суперечностей виокремимо:

- існування потреби підготовки кваліфікованих робітничих кадрів та спеціалістів з вищою освітою для ринку праці України;
- брак фінансування інноваційної діяльності;
- відсутність видатків з державного бюджету на оновлення матеріально-технічної бази мистецьких навчальних закладів і наукових установ;
- невизначеність пріоритетних напрямів розвитку вищої хореографічної освіти та науки на державному рівні;
- відсутність результативної системи запровадження наукових розробок у виробництво;
- брак відповідних соціально-побутових умов, що зумовлює відсутність у випускників вищих мистецьких навчальних закладів та працівників хореографічної галузі мотивації до досягнення високого результату.

В Україні запровадження нових напрямів і спеціальностей може відбуватися лише шляхом змін і доповнень у постановках Кабінету Міністрів «Про перелік напрямів, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра» від 2006 р. [7] і «Про затвердження переліку спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційними рівнями спеціаліста і магістра» від 2010 р. [8]. Отже, зміст вищої хореографічної освіти в Україні на національному рівні визначається нормативно-правовими документами, натомість у Польщі відбулася передача

повноважень стосовно визначення змісту підготовки фахівців хореографії з національного на інституційний рівень.

В Україні оптимізація чисельності науково-педагогічних працівників мистецьких навчальних закладів і наукових установ планується саме на національному рівні, у той час як у Польщі схожі питання вирішуються на інституційному рівні. Польські навчальні заклади активно співпрацюють з вишами інших держав у навчальній та позанавчальній галузі, що підтверджується участю студентів у програмах міжнародних обмінів, літніх таборах, міжнародних конкурсах і фестивалях тощо. У порівняльному контексті зауважимо, що в навчальних закладах України теж існує схожий досвід, але він ще не набув помітного розповсюдження та популярності.

З огляду на необхідність інноваційних змін у вітчизняній системі освіти в контексті євроінтеграційних процесів вважаємо за доцільне використати досвід Польщі щодо модернізації вищої хореографічної освіти та пропонуємо такі прогностичні орієнтири його впровадження:

- *на наднаціональному рівні* – активізація співпраці з міжнародними освітніми організаціями, європейськими мистецькими вишами та представництвами (посольствами) окремих країн на території України; спрямування діяльності професійних навчальних закладів на міжкультурне виховання та сприяння розвитку міжнародних зв'язків шляхом участі у програмах культурних обмінів, міжнародних танцювальних конкурсах і фестивалях; адміністративна підтримка міжнародних наукових проектів навчальних закладів і запровадження відповідних стратегій.

- *на національному рівні* – розробка загальнонаціональних культурно-освітніх програм щодо розвитку вищої хореографічної освіти; запровадження нових моделей хореографічної підготовки з метою формування різножанрових потреб підростаючого покоління (театрально-танцювальної, хореотерапевтичної, танцювально-модерної тощо); формулювання сучасних вимог щодо фахових компетенцій майбутніх викладачів хореографії навчальними закладами спільно з роботодавцями; виділення коштів на розвиток хореографії, що забезпечує реалізацію в системі освіти інвестиційних проектів, насамперед, з модернізації матеріально-технічної бази вищої хореографічної освіти.

- *на інституційному рівні* – збагачення лекційних курсів компаративними відомостями щодо еволюції та модернізації системи професійної хореографічної освіти в культурно-освітніх осередках та навчальних закладах Європи; запровадження хореотерапевтичної та театральної спеціальностей у вітчизняних педагогічних вишах; модернізація існуючих та впровадження новаторських програм вищої хореографічної освіти з метою сприяння розвитку мобільності шляхом активізації міжнародного співробітництва з освітніми закладами зарубіжних країн; надання студентам можливості вільного вибору фахових хореографічних дисциплін відповідно до особистих уподобань та інтересів; створення спеціальних програм для студентів з обмеженими можливостями; активне використання студентами в навчальному процесі інформаційних технологій

(навчальні фільми, мультимедія-презентації, відеодемонстрації); впровадження інтеркультурних хореографічних дисциплін із залученням іноземних студентів та проведення міжнародних майстер-класів з метою виникнення активного полілогу в галузі хореографічної освіти.

Наголосимо, що українським освітнім урядовцям й законотворцям потрібно дослухатися до раціональних пропозицій стосовно модернізації нормативно-правової бази вищої хореографічної освіти й якомога скоріше привести її у відповідність до загальноприйнятих у демократичних суспільствах стандартів, щоби цілком не позбутися можливостей у конкурентній боротьбі на європейському та світовому ринках освітніх послуг. На нашу думку, на прикладі Польщі, держава зобов'язана поширювати ідею консолідації навчальних закладів через залежність їх фінансування від здобутків у інноваційній діяльності, освіті та науці, що створить передумови для об'єднання за регіональним або галузевим принципом.

Висновки

1. Аналіз польської наукової літератури засвідчив наявність низки стратегій, що дали поштовх процесу модернізації вищої хореографічної освіти в Польщі, серед яких: збереження національних танцювальних традицій, розповсюдження сучасної хореографії, розвиток хореографії в контексті мистецької освіти.

2. Упорядкування поняттєвого апарату дослідження дозволяє визначити сутність модернізації хореографічної освіти як процес інноваційних змін в нормативно-правовому забезпеченні, структурі й змісті її аматорської та професійної складових з метою гармонійного розвитку особистості та формування фахових компетенцій.

3. Важливими напрямками модернізації вищої хореографічної освіти в Республіці Польща слід уважати оновлення нормативно-правової бази, структури та змісту хореографічної освіти, розбудову наукового простору хореографічної освіти та її інтернаціоналізація.

4. Виявлено витoki сучасної хореографічної освіти в Польщі, серед яких: створення мережі середніх спеціальних хореографічних навчальних закладів, інституалізація вищої хореографічної освіти та її розвиток у межах професійних студіумів.

5. Установлено, що на розбудову наукового простору хореографічної освіти в Республіці Польща вплинуло створення Інституту Музики і танцю (2010 р.), проведення I Конгресу Танцю (2011 р.), організація I Міжнародної хореографічної конференції «Танцювальна освіта в Польщі – реалії та виклики» (2012 р.). Узагальнено результати досліджень польських науковців у сфері сучасного танцю та проаналізовано звіти наукових проектів, що порівнюють стан польського танцю в регіональних центрах країни.

6. Аналіз польських Законів «Про вищу освіту» (1990 р. та 2005 р.) засвідчив наявність низки положень, що дали поштовх до початку модернізації хореографічної освіти. Зокрема, вищим навчальним закладам надавалося право самостійно підписувати міжнародні угоди, встановлювати

вимоги прийняття на навчання, студентам надавалося право навчатися за довільною кількістю напрямів, за індивідуальними планами й програмами.

7. Висвітлено структурний аспект модернізації хореографічної освіти, що передбачає реорганізацію старих і створення нових осередків хореографічної освіти, які мають повноваження щодо самостійного вирішування змістових та організаційних питань тощо. Модернізаційні процеси характеризуються появою новітніх моделей хореографічної підготовки (поряд із традиційною класичною з'являються театральнотанцювальна, хореотерапевтична, танцювально-модерна, танцювально-спортивна й народно-ансамблева).

8. Установлено, що оновлення курикулуму здійснюється згідно з інноваційними напрямами підготовки (спеціальностями). Найактивніше відбувається модернізація навчальних і робочих програм за рахунок уведення нових предметів, що містять інтеркультурний, модерновий і терапевтичний компоненти.

9. Здійснено порівняння перспектив модернізації хореографічної освіти в Польщі та Україні, за результатами якого доцільним вважаємо: розповсюдження вітчизняної хореографічно-педагогічної моделі в Польщі; інтенсифікацію наукових досліджень у сфері хореографічної освіти; розповсюдження в Україні польських моделей хореографічної підготовки; запровадження новітніх напрямів і спеціалізацій у вишах; розширення мережі інноваційних осередків хореографічної освіти.

10. Серед прогностичних орієнтирів впровадження в Україні досвіду Польщі щодо модернізації вищої хореографічної освіти найважливішими слід вважати: активізацію співпраці з міжнародними освітніми організаціями, підготовку належних законодавчих і нормативно-правових документів та розроблення загальних стратегій розвитку вітчизняних вишів, створення системи обміну викладачами і студентами між навчальними закладами.

На подальше дослідження заслуговує вивчення досвіду підготовки майбутніх фахівців хореографії в інших зарубіжних країнах, дослідження неперервної хореографічної освіти, удосконалення змісту та оптимізація структури вищої хореографічної освіти в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вища освіта України і Болонський процес : навч. посіб. / В. Г. Кременя (гол. ред.), М. Ф. Степко, Я. Я. Болюбаш, В. Д. Шинкарук, В. В. Грубінко, І. І. Бабин. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2004. – 384 с.

2. Кудін А. Реалізація в Україні принципів і завдань Болонського процесу: забезпечення мобільності громадян з можливістю їх працевлаштування / А. Кудін // Вища школа. – 2006. – № 5–6. – С. 27–35.

3. Мелітопольський державний педагогічний університет ім. Б. Хмельницького [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mdpu.org.ua/>

4. Наказ МОН № 612 від 13.07.2007 «Про затвердження Плану дій щодо забезпечення якості вищої освіти України та її інтеграції в європейське і

світове освітнє співтовариство на період до 2010 року» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kneu.dp.ua>

5. Наказ МОН від 16.10.2009 року №943 «Про запровадження у вищих навчальних закладах Європейської кредитно-трансферної системи» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kneu.dp.ua>

6. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua/images/files/news/12/05/4455.pdf>.

7. Перелік напрямів, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра, затверджений постановою КМУ від 13 грудня 2006 р. № 1719 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1719-2006-%D0%BF>.

8. Перелік спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційними рівнями спеціаліста і магістра, затверджений постановою КМУ від 27 серпня 2010 р. № 787 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/787-2010-%D0%BF/card7?info=1>.

9. Уманський державний педагогічний університет ім. Павла Тичини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://udpu.org.ua/>

10. Харківський національний педагогічний університет ім. Г. Сковороди [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hnpu.edu.ua/>

11. Hoczyk Julia. I Kongres Tańca : raport / Julia Hoczyk, Joanna Szymajda. – Warszawa : Instytut Muzyki i Tańca, 2011. – 201 s.

12. Państwowa Wyższa Szkoła Teatralna im. L. Solskiego w Krakowie [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pwst.krakow.pl/>

13. Pawłowski K. Raport o stanie kultury w obszarze szkolnictwa artystycznego [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.kongreskultury.pl/library/File/RaportSzkolnictwo/szkolnictwo_art_raport_w.pelna\(1\).pdf](http://www.kongreskultury.pl/library/File/RaportSzkolnictwo/szkolnictwo_art_raport_w.pelna(1).pdf)

14. Program rozwoju kultury w Warszawie do roku 2020 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://kulturalna.um.warszawa.pl/pi/55711_1.pdf.

15. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 09 grudnia 2010 r. w sprawie ramowych planów nauczania w publicznych szkołach i placówkach artystycznych // Dziennik Ustaw z dnia 21 stycznia 2011 r. – 2010. – Poz. 785. – S. 1–74.

16. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 9 grudnia 2010 r. w sprawie podstaw programowych kształcenia w zawodach szkolnictwa artystycznego w publicznych szkołach artystycznych // Dziennik Ustaw z dnia 9 grudnia 2010 r. – 2010. – № 15. – Poz. 70. – S. 1122–1209.

17. Ustawa z dnia 12 września 1990 r. o szkolnictwie wyższym // Dziennik Ustaw z dnia 27 września 1990 r. – 1990. – № 65. – Poz. 385. – S. 893–915.

18. Ustawa z dnia 18 marca 2011 r. o zmianie ustawy – Prawo o szkolnictwie wyższym, ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki oraz o zmianie niektórych innych ustaw // Dziennik Ustaw z dnia 21 kwietnia 2011 r. – 2011. – № 84. – Poz. 455. – S. 5110–5168.

19. Ustawa z dnia 27 lipca 2005 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym // Dziennik Ustaw z dnia 30 sierpnia 2005 r. – 2005. – № 164. – Poz. 1365. – S. 9965–10029.

20. Wyższa Szkoła Nauk Społecznych w Lublinie [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.wsns.lublin.pl/>